

Проф. д-р Виолета Николовска

СРПСКО-МАКЕДОНСКИТЕ КУЛТУРНИ ВРСКИ ВО 19 ВЕК (ВРЗ ПРИМЕРОТ НА ДЕЛОТО НА Ѓ. ПУЛЕВСКИ)

Ѓ. Пулевски е роден некаде кон крајот на 1822 година или почетокот на 1823, а починал на 13 февруари 1893 година. Тој е познатиот македонски револуционер, поет и војвода, учебникар, лексикограф, граматичар и историчар. Застапник на „македонистичката“ струја во однос на создавањето на македонскиот литературен јазик. Галички сидар и печалбар, национално осознаен, буден и активен. Активен со пушка и со перо. Со сабја и со книга.

Времето во коешто живеел е едно од најтешките времиња за неговата родна Македонија. Време, кога заено со другите словенски народи, словенски браќа, Македонците биле под јаремот на Турската империја. Кога се бореле за своја слобода, независност, или во зависност од идеите што ги застапувале – автономност во рамките на Империјата. Време кога се барале начини за заедничко ослободување. Кога постоела солидарност и помош.

Таквата словенска солидарност и помош во борбата против турското ропство, се отсликува многу чисто во личноста на Ѓ. Пулевски. Покрај тоа што тој учествувал во вооружените борби за својот народ (Кресненското востание во октомври 1878), тој учествувал и во Руско-турската војна, за што бил и посебно одликуван, и во Српско-турската војна (учествувал во опсадата на Белградската тврдина во 1862 година). Сепак, Пулевски доживеал големо разочарување и голема болка кога по Берлинскиот конгрес ја видел само својата земја сè уште во рамките на Турската империја. Од оваа разочараност и болка се раѓаат некои од поетските творби што ги има напишано/

Двата речника на Пулевски се отпечатени во Белград. Веројатно и затоа, првиот речник на Пулевски е всушност петјазичник, со српски јазични толкувања на зборовите од македонската јазична паралела. Особено е видливо српското јазично влијание во „Речникот од три језика“. „Речникот од три језика“ и толковен и преводен речник, дури би можеле да кажеме и учебник, во кој содржините се изложени во вид на разговор,

преку поставување прашања и давање одговори. Содржините од македонски јазик се преведени на албански и на турски јазик.

Особеностите на јазикот и на лексиката во делата на Ѓ. Пулевски секако се во тесна врска и со литературата со која тој се служел при нивното изработување. Се претпоставува (Б. Конески, 1959, стр. 87-97) дека во „Речникот од три језика“ Пулевски се служел со текст од „Първоначалны познанія за малечки дѣтца“ (1868) од К. Шапкарев. Наше мислење е дека двајцата (и Пулевски и Шапкарев) се служеле со ист извор. Како аргумент овде ќе приведеме извадок од приложената споредба на содржините од двете книги:

Шапкарев: *П. Кои плодове се најдобри за храна? О. Най-добри и най-полезни за храна са: пшеница, рѣж, царевка, и др. жита; от ними се месит хлеб; и кромпирите са едно от најпотребните растения на човекът.*

Пулевски: *Пи. Који плодови се најполезни човеку за ранење, кажи ми редовно. Од. Жито и пченка и лебно дрво (сатрокарпус) које је многу познато и полезно у острвине, које на јужно море растет и неговијот плод на жителите ил служат у место рана.*

Самоукиот Пулевски не можел да знае за термин „сатрокарпус“ (лебно дрво) и за местото на растење на ова дрво ако не користел друг извор, многу веројатно на српски јазик. Во прилог на ова тврдење одат уште неколку факти: „Речникот од три језика“ е единственото дело на Пулевски напишано со целосно реформираната кирилица од страна на Вук Караџиќ; во ова дело многу е силно влијанието на српскиот јазик (се среќаваат дури и цели синтагми на српски јазик, се среќаваат и падежни конструкции). И самиот Пулевски, во врска со графискиот систем, „словата“, го споменува В. Караџиќ: *Пи. А који је истолкувал овије слова које и каза нам за писање кажими ако знајеш. Од. Овије слова ји истолкувал славни стихотвор Влкан Караџоски* („Речник од три језика“, стр. 121). Можеби дури и К. Шапкарев се служел со истиот српски извор, судејќи по србизмите *пшеница* и *кромпир* во неговиот текст¹.

---

¹ Српски извор, текстови од Доситеј Обрадовиќ, користел и Јордан Хаџи Константинов-Џинот, еден од најистакнатите македонски просветни работници во 19 век, за својата „Таблица прваја“ (в. Б. Конески, 1986, стр. 10).

Ќе се задржиме малку повеќе на врските на Ѓ. Пулевски со В. Караџиќ и/или српската писменост во тоа време.

Терминот „буквица“ со значење азбука, писмо, го среќаваме во српската традиција (Љ. Стојановиќ, 1897, стр. 6). Пулевски го употребува терминот „букварка“ со значење писмо, азбука, но и книга за описменување и „наука писачка“. Заеднички за Пулевски и В. С. Караџиќ е и терминот „писменица“. Овој термин Пулевски го употребува во „Речникот од три језика“: *Писменица, писање, следује* (стр. 93-110) во кој се занимава со карактеристиките на „неколку родови писма“ и со значење „букварка“ („Речник од три језика“, стр. 110-123). В. Караџиќ „писменицата“ ја разбира како граматика.

Зачудува истата скромност на двајцата автори на дела што навистина ги надминуваат нивните научни можности, но и истата родољубива жар. „Уште нешто побудува симпатии кај неговите проучувачи: настојувањето да му биде од полза на својот народ. Само така може да се разбере неговото зафаќање да пишува и дела (на пр. граматика) што, објективно, бараат поголеми знаења. Но, откако апелираше да се соберат људи учени кои го познавајет јазикот мајкин чисто' и да состават граматика, па бидејќи тој негов апел не сретна одзив каков што очекуваше, се зафати самиот да ја исполни таа тешка задача, зашто потребата од таква книга му беше совршено јасна“ (Т. Стаматовски, 1986, стр. 58). Вук вели: *Ѓа сам, јошт прие почетка овога дјела, познавао како теготу, тако и недостатак сила моји к писању једне Писменице (коју ја никад, а особито на матерњем језику ни јесам учио као што би требало); а при самом дјелу све сам ово јошт већма осјетио и искусио; но ништа мање, мене је истинита ревност к роду моме ободрила, и принудила ме да зажмурам и да један пут тумарам главом кроз ово терње, макар на ону страну сав подеран и крвав изишао; само нека се зна стаза, којом би се други могао лагше усудити да подје*“ (преземено од Љ. Стојановиќ, 1897, 10).

И Пулевски (в. „Слогница“, стр. 13, 25, 28) и Вук Караџиќ за акцент го употребуваат терминот „гласоударение“ (во „Историјата“ Пулевски го употребува терминот „удареније“).

Пулевски во „Слогница речовска“, стр. 28: „но! Велъеешти надъ еденъ слогъ правиме гласно ударение (во фуснота: подвикување. Иљы, гласовско. Подигнување.“) та на речени слогъ, гласовъ га подигнуваме“.

Караџиќ: „нигди нејма разлике ни учему: осим мало у гласоударенју: будући да Херцеговци све риечи изговарају берже и острије, него Сремци, а Славонци опет растежу више“ (од Љуб. Стојановић, 1897, стр. 13).

И едниот и другиот автор трагаат и се обидуваат во востановувањето на поедноставен и систематизиран графиски систем. И самиот Пулевски сведочи дека знаел за Вук Караџиќ и за неговата правописна реформа: „Овије слова ји истолкувал славни стихотвор Влкан Караџовски. Преписувајећи песни, тује, нашол. ово, (*љ*) и ово (*њ*) и ово (*ћ*), аљи требад такви гласеве за јазиков наш, зашто без овије слова не може да се пише по гласов који је од јазиков наш („Речник од три језика“, стр. 121). За *ћ* сметал дека е „истолкувано уште у старо време“, приведува еден необичен запис (можеби тоа и не е неговиот оригинален запис туку е некој приближен што можел да биде отпечатен). Графемата *ћ* се смета дека Караџиќ ја вовел во ортографскиот систем најпосле, во неговата трета развојна фаза (заедно со *ј*, *љ* и *њ*). Графемата *ћ* (и *џ*) се смета за постара: „Млоги, који не знаду што је језик, што ли је писмо, што ли је граматика, мисле и говоре, да Српски језик треба писати Славенском ортографијом; а Србљи су виђели прије 500 година да то *није могуће* (зато су начинили *ћ* и *џ*, којије ни данас нема у Славенским књигама)“ (В. Караџиќ, преземено од Љуб. Стојановић, 1897, стр. 40). Очигледно, Пулевски бил запознаен со фактот дека една од графемите (*ћ*, *џ*) била постара. Дали бил погрешно научен која од нив е постара, дали погрешно запаметил или пак направил само ненамерна грешка при пишувањето, не можеме да знаеме. Сепак, останува фактот дека тој бил упатен во српските обиди за востановување на единствен графиски систем што го мотивирало и да изјави дека *ћ* и *џ* не се појавуваат истовремено во српската книжевност (повеќе за ова в. Т. Стаматоски, 1986, стр. 51-52).

Забележавме уште една интересна корелација меѓу Пулевски и српската книжевна традиција: станува збор за називот на старословенската буква ѣ. Во извадок од В. Караџиќ (преземен од Љуб. Стојановић, 1897, стр. 15), за ѣ го сретнавме називот „јаћ“. Графемата „ћ“, според контекстот, доаѓа на местото на постарото „ѣ“. Пулевски во „Историјата“ го пишува следното: „Заре овая ѣ буква Македонци я велѣт *ят*, а Шумадинци я велѣт *якъ*, тики от овая ѣ буква је произведено *ће* (*кѣе*)“ („Историја“, стр. 934). Првиот дел од приведениов цитат укажува на мжност, Пулевски некаде да го сретнал токму овој (српски: „Шумадински“) назив на ѣ – „јаћ“, кој во својот текст го транскрибирал како „якъ“. Според вториот дел од овој извадок, Пулевски како да бил свесен за развојната линија на *ке* (*ће* / *кѣе*) од глаголот *хотѣти* (*хоитѣ*, *хоитѣши*).

По примерот на руската граматичка терминологија, и Пулевски и Вук ги користат термините (освен /гласо/ударение за акцентот): *производни имиња* (Пулевски во „Слогница речовска“, на стр. 34 и во „Историјата“ на стр. 942; Караџиќ, според Љ. Стојановиќ, 1897, стр. 44-45) и *склонениы (надежки)* (Пулевски во „Историјата“, стр. 925; Караџиќ, според Љ. Стојановиќ, 1897, стр. 37).

Меѓу Пулевски и Вук најдовме уште една лексичка паралела: лексемата *жетеоц*² (Љ. Стојановиќ, 1897, стр. 39), која Пулевски ја приведува во „Речникот от четири јазика“ покрај *српъ* („Речник от четири јазика“, стр. 57).

Дали Пулевски (1822/23 – 1893) и Вук (1787 – 1864) се познавале и лично не можеме да знаеме. Можеби само затекнати во слични историски околности минувале, разодувале ист пат.

Меѓу словенските народи во 18 и 19 век, особено меѓу Русите, Србите и Македонците се користела заедничка литература за просвета. Од литературата што Пулевски ја имал на увид, уште при обидите да го отпечати својот прв Речник, Б. Ристовски и Б. Ристовска-Јосифовска, во предговорот на „Историјата“ („Историја“, V), го споменуваат учебникот по географија за средните училишта „од угледниот белградски професор Јован Драгашевиќ“ (1871 година), „каде што Македонците се третираат како најстар народ на Балканот, а македонскиот јазик како посебен и различен од српскиот и бугарскиот“.

Еден од основните извори за „Историјата“ на Пулевски, според нејзините подготвувачи (Б. Ристовски и Б. Ристовска-Јосифовска) е четиритомната историја на Јован Раиќ (1726-1801).

Осумнаесеттиот и особено деветнаесеттиот век е време на живо прожимање на културните врски меѓу словенските народи. Живеејќи во слични историски околности, во рамките на Турската империја и борејќи се за своја слобода, своите книжевни и просветителски потреби словенските народи се обидувале да ги остварат врз база на соработка. Србите (некои од нив) и некои од Македонците се школувале во Русија, а учебниците напишани на српски јазик им служеле на македонските преродбеници.

---

² Обликот *жетеоц* Вук го смета за „прост говор“, за разлика од *жетелац*, како што според него треба да пишува „писателот“.

Тие знаеле едни за други, знаеле за напорите на соседните браќа во втемелувањето на писменоста (тука мислиме и на графиските системи) и на книжевноста, особено во описменувањето на младите со учебници и книги.

Оваа соработка е чиста, без националистички тенденции за асимилирање и негирање на другиот. Соработка базирана врз размена на идеи, учење на едни од други во силната желба за национално созревање и описменување. Една ваква соработка, заснована на љубов и почит раѓа дела што остануваат како трајни вредности во историјата на нашите народи и нивната книжевност.

SUMMARY

Gj. Pulevski, two of its Dictionaries has printed out in Belgrade: the “Dictionary of four languages” in 1873 and the “Dictionary of three languages” in 1875. The first of the two dictionaries actually is Dictionary of five languages, in which we can find Serbian linguistic interpretation in Macedonian linguistic parallel. Especially is notable Serbian linguistic influence in the “Dictionary of three languages”. It is very likely that both Pulevski and Shapkarev used Serbian textbook as the basis for their work. System for writing that Pulevski uses in the “Dictionary of three languages” is very close to the reformed alphabet made by V. S. Karadzic. Pulevski and Karadzic are authors who share same modesty and the same thory path in their efforts to raise literacy and to awaken nationally their people. The “History” of GJ. Pulevski has as the basis the “History” of Jovan Rajic. The work based on respect between Macedonian and Serbian autors provides works of the permanent values.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Конески, Б. 1959. Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век. Скопје: Институт за национална историја.
2. Конески, Б. 1986. Македонскиот XIX век. Скопје: Култура.

3. Ђ. М. Пулџвски. 1873. Речник от четири јазика. Београд.
4. Ђорђе М. Пулџевски. 1875. Речник од три језика. Београд.
5. Ѓь. М. Пулџевски. 1880. Славјанско – населџениски – македонска СЛОГНИЦА РЕЧОВСКА за, -исправување; правословки – јзическо – писание. Софија.
6. Ѓорѓија М. Пулџевски. 2003. Славјанско – македонска општа историја (подготовка Б. Ристовски и Б. Ристовска – Јосифовска). Скопје: МАНУ.
7. Стаматоски, Т. 1986. Борба за македонски литературен јазик. Скопје: Мисла.
8. Стојановић, Љ. 1897. Вук Стефановић Карацић. Његов рад на српском језику и правопису. (Говор у свечаној седници Академијског Савета Велике Школе на дан преноса Вукових костију из Беча у Београд, 20 септембра 1897 године.) *Глас Српске Краљевске Академије*, LV.
9. Терзић, Б. 1999. Руско-српске језичке паралеле. Београд: Славистичко друштво Србије.